

ԲԵՆԵՍԻՐԱԿԱՆ

ՀՈՒՓՍԻՍԷ ԵՒ ԳԱՅԻԱՆԷ ԿՈՑՍԵՐ

ՍՊԱՆԻԱՅ ՄԷՋ

«Գորտովայի Նման Սէվիլն» (Hiopatio) ալ, այդ ատենները Բենեկայի երկրորդ քաղաքը, իր մէջ սուրիական չաստուածներու մուտք գործելը կը տեսնէր, ինչ որ կը հաստատէ յաճախ յիշուած, բայց կը խորհինք որ առանց պէտք եղածը հայթայթած ընլալու, Վարք Սրբոցի (Hagiographie) բնագիր մը մը արդարեւ մինչև այսօր ալ Սէվիլի մէջ մեծապէս կը յարգուին հաւանաբար 287ին (թ.յ.) նահատակուած Ժիւսդա և Ռուֆինա սրբուկներուն գործքերը:

«Յերուսի, Վարք Սրբոցի մէջ այս նահատակուելիներու աւանդութիւնը այնպէս մը այլափոխած է դէպքերը՝ որ կարելի չէ երբեք արժանահաւատ նկատել: Այս գործերուն ամենէն վաւերականը այն բնագիրն է՝ զոր Թամայո Սալազար(*) ԺԷ. դարուն հրատարակած է սպանիական ձեռագրերու համահայն և զոր կարելի է գտնել Փարիզի շատ մը ձեռագրերուն մէջ ևս: Բնագիրն վերջին նախադասութենէն է քանի մը բառերու փոփոխանքներէն զատ, բնագիրը ամէն տեղ Տոյնն է Սալազարի բնագրին հետ և որ ԺԳ. դարուն համառօտուած էր առմինիկեան Rodericus Cerratenisի կողմէ ըՍ. պանիոյ մէջ և Ֆրանսայի մէջ ալ՝ Vincent de Beauvaisի կողմէ և որուն ամփոփումը արտաստուած է Acta Sanctorumներու մէջ: Սալազար առաջապէս այս պատմութեանը փոխակերպած է Կորնապիին հրէշի մը՝ որ իր ուսերուն վրայ չէր կրէ դիւային կուռք մը»(**):

Արդարեւ, տեսնե՞ր որ, ըստ Սպանիական Յայտմանութիւնի և Եւրոպայի Ժամակարգութեան, Ժիւսդա և Ռուֆինա իրենց համեստ օրապահիկը կը շահէին Սէվիլ քաղաքի մօտ թրծուն հողէ անօթներ

(fictilia vasa) Ժախիւղով: Տակաւին մինչև այսօր Սէվիլի Թրիսանա արուարձանին մէջ բրդեղէն անօթներու բազմաթիւ խանութներ կան, Կուստալքեղերի աջ փին վրայ՝ ուր աւանդութիւնը իր ծագումը առած է, Երբ օր մը սպանիացի(?) այս վաճառորդ կոյսերը իրենց անօթները հատ հատ կը ծախէին, քաղաքին Դիոգիմիանոս կառավարչը ձեռքակալել տուաւ քրիստոնեայ այս երկու կիները և զանոնք Սեվիլ բերել տալով բանտարկեց: Փայտէ մոյթի մը վերայ զիրենք տարածել է և երկաթէ մահակներով յօշոտել տալէ յետոյ, կառավարչը զիրենք կը պատժէ անելի արտաւոր կերպով մը: Ժիւսդա կը վախճանի բանտին մէջ ու կառավարչը անոր մարմինը նետել կու տայ խորունկ հորի (in altissimum puteum) մը մէջ, բայց Սաբինոս եպիսկոպոս կը վերցնէ անոր նշխարները և կը թաղէ քարեպաշտօրէն: Դահլճը միեւնոյն բանտին մէջ թողաւման կ'ընէ նաեւ Ռուֆինան ու մարմինը կ'այրուի ամփոփատւորներին մէջ, բայց Սաբինոս եպիսկոպոս կը հաւաքէ անոր աճիւններն ալ ու կ'ամփոփէ Ժիւսդայի նշխարներուն քով:

Հոս եթէ ընդունինք՝ և ասիկա անկասկած՝ որ Ժիւսդա մեր ազգային պատմութեան Պայիանցն է և Ռուֆինան՝ Չը. Ռիփսիմէ, մեր ալ վկայարանութեանը, ինչպէս նաեւ ստանց ազգիւր ծառայող Ա. քաթանգեղոսի և իորենացիի մէջ առաջին նահատակուողը Պայիանցն է, հոգ չէ թէ մեր տօնակատարութեանց մէջ նախապատուութիւնը արուած ըլլայ Հռիփսիմի: «Որոյ անունը զլիսաւորին Պայիանց և սոսն նորին ի գետնեց արուանի՝ յատուածապաշտ և ի թագակալ տուիմէ, զի անուն էր նմա Հռիփսիմի»(*): Ուրեմն սպանիական և իտալական երկու կոյսերու նահատակութեան կարգը կը մնայ նոյնը՝ նախ Ժիւսդա՝ Պայիանց և ապա՝ Ռուֆինա՝ Հռիփսիմի:

Պր. Franz Cumont պատմական հմտւորներուն մէջ ուժով ի զուր կը ճշդի հաստատել որ ռապանիական այս պատմութեանը ներքին առաջին հեղինակը՝ Թամայո Սալազար արդէն ընդունած ըլլայ՝ որ մտաւորապէս կամ Սալազար կարծեցեալ հրէշը ո՛չ այլ ինչ է եթէ ոչ Սալազար փրանիկ-

(*) Tamayo, Salazar, Martyrologium Hispanum (Lyon, 1651-1659, հատոր Գ. էջ 165):

(**) Franz Cumont՝ "Syria", 1927, էջ 332:

(*) Աղաքանգեղոս՝ անդ, էջ 110:

եան չաստուածունհին: Արդարեւ, այս ա-
նունը՝ զոր կրեւտաով Ֆլուպէր 1862-ին հը-
րատարակուած իր Տարաւա Վէպով ժողո-
վըրդականացուց, իբր հրաշակերտ ոգեկո-
չուած մը կարգադրեան ցաղաքայրթու-
թեան, ըստ բառագիրներու ա՛յն անունն
էր՝ զոր սեմական երկիրներու մէջ կը
տրուէր Ադոնիսը ողբացող Ափրոդիտէին:

Արք եթէ Պր. F. Cumont տեղեակ ըլ-
լար հայ ազգային և եկեղեցական պատ-
մութեան, բնաւ յոգնութիւն յանձն պիտի
չաւնէր ժիւղայի և Ռուֆինայի նահատա-
կութեանց սկզբնական աղբիւրը երթալ Ե-
րոնելու մինչև փրկելիեան դիցարանու-
թիւնն ու ասորի կապուած աւանդութիւն-
ները. վասնզի պէտք էր գիտնալ ոչ մեր
Հոփիսիմէ և Գայիանէ կոյսերու նահատա-
կութեան պատմութիւնը, իրաւ է թէ ան-
շատ տօնակատաթորութեամբ, և սակայն ա-
ռանձին երանգ մը չէ, այլ մէկ մասն է
այն ամբողջութեան՝ ուր գրեթէ միաժա-
մանակ տեղի կ'ունենան Անանիոս չաստ-
ուածունի ընծայաբերումը, Գրիգորի խու-
սափումը տօնակատութենէն, Գրիգորի
չարչարանքն ու խորհուլի հոգի մը մէջ
նետուիլը, արեւմուտքէն Հայաստան ա-
պաստանող երկու կոյսերուն նահատակու-
թիւնը և վերջապէս Գրիգորի՝ կոյսերու
ածնունդներուն ամփոփելն ու թագելը յու-
տուկ վկայարանի տակ:

Ըստ Եւրոբայի ժամանակագրութեան
մինչդեռ ժիւղայի և Ռուբինա Սեվիլի շու-
կային մէջ իրենց կարէն անօթները կը ծա-
խէին, Սպլամպոյի արձանը կրող և անոր
շուրջ պար ընկող իկներ հասան և օրոնք
փողոցէ փողոց կը պտըտէին շուէրներ հա-
ւաքելու: Ինչպէս որ վերը յիշատակուած
կարգով Հոփիսիմեանց և Գայիանեանց
կոյսերու նահատակութիւնը կապուած է
հայ հեթանոսական տօներու հետ, նմանա-
պէս սպանիական ժիւղայի և Ռուբինայի
նահատակութիւնն ալ առնչակից է սպա-
նիական հեթանոսական տօներու՝ որոնց
Սպանիա մուտքը գտնար չէ ընդունելի
պահ մը՝ որ Փրիւնիկէնէ եղած ըլլայ, թէև
հռովմէական կայսրութեան ընդարձակ սահ-
մաններուն մէջ հեթանոսական բոլոր առ-
ները գրեթէ միևնոյն տարալը կը կրեն:
Հայոց Անանիոս չաստուածունհին սպանիա-
կան Սալամպոն է ու փրկելիեան կամ յու-

նական Ադոնիսը և հետեւաբար այս երե-
քին տօններուն առթիւ սարքուած պատերն
ու խրախնամքը և անոնց հետեւող դրամա-
հաւաքումը նոյն նպատակն ու կերպարանը
ունէր և երեքին ալ տօնակատարութեան
ժամանակը կը զոգադիպէր ամբաս, որ է
պաղաքերութեան եղանակը: Հայոց Նուա-
սարդեան տօները փոխարինուած են հու-
սաւորչի և Հոփիսիմեանց և Գայիանեանց
տօներու ամբան եղանակի զոգադիպող
տօնակատարութեանց:

Սպանիական սրբուկները վրէժխնդը-
րութենէ դըռուած և կամ բարեպաշտական
եռանդէ բորբոքած, գետին կը դարձնէ
Յաւամպրիկ արձանը՝ զոր անուագրկոյտ կը
տանին պատգարակի մը վրայ ու կը ջախ-
ջախեն: Անահիտ դիցուհին պաշտամուտ-
քին հեռ սերպ առնչութիւն անեցող այս
գրուագին անտարակոյտ որ ծանօթ էր հայ
Յայամաւաւքէն տօնակատարութեան կամ
Փրանչիսկեան հայագէտ կրօնագործ, վասն
զի ինչ ձևով, անտաներով ու կարգով որ
Ազաթանգեղոսի մէջ կը պատուով, նոյն
շարայաբնութիւնը կը տնանէր նաև Սպա-
նիական վարքը Սրբոցին մէջ: Ըստ այս վկա-
յաքանութեան կոյսերը ձերբակալուելով
նախ կը չարչարուին բանտին մէջ և յետոյ
կ'ենթակուին սուպալի շարչարանքներու:
'Իիփիմիանուս կառավարիչը՝ որ մեր Տեղաց
թագաւորն է և կամ թագաւորին տալը
թիկնապահը, զիրենց կը ստիպէ իրեն հե-
տեւել զգէպի Մարիանոս լերան մէջ կէտքս,
մերկ տաքերով, խորատաքորտ կոպտառ
նամքով մը ու իրեն հետ մասնէ Սէվիլը՝
հոն վերադին բանտարկուելու համար: Գան-
խեցինք յայտնելու, որ պատմութեան ըն-
թացքը ձայրէ ձայր նոյնն է և նոյնն են
աղբարե Մաքիմոս լիւր՝ Վալաբուպաօի
չըլակայ բլուրին հետ:

Ե՛րբ մինչ և այսօր Սեվիլի մօտ Ս.
Երբոգուբիւն վանքին մէջ ցոյց կուտան
այն վայրը՝ ուր երկու բանտարկույնները աք-
ցելու փախուած էին, Հալիսիմէ և Պայիանէ
կոյսերու, և անոնց միաբանակիցներու զը-
կայաթեան տեղը ա՛յ միայն ցոյց կը տեսնի,
այլև երկուքին համար հուսալք կը տեսնի,
մանով կառուցուած վանքերը, Վալաբու-
սապաէն քանի մը նախքը քաղաք միայն
հեռաւորութեամբ, գարեհոտ ընթացքին
զարգացած եռանգով ու պաշտումով, այն-

պիսի բարձր ճարտարագիտութեան մը հասած են՝ որ հիացում առթած են օտար ամենէն դժուարահաճ արուեստագէտներու և գիտական նիւթ դարձած ընդարձակ ուսումնասիրութեանց: Պատմութեան կնքուած փաստօքն իսկ Գայիանէ և Հոնիփոմէ կոյսերը, իրենց զաղափարակիցներով, կը հանգչին իրենց անուէրին նուիրուած և մեր ազգային ճարտարագիտութեան աննուաճ կոթողներէն մէկն ու միւսը հանդիսացող վանական տաճարներու տակ և նշանաւոր ուխտավայրեր են:

Վեյայ աւելի խորունկ տեղ մը և ուր հոր մը այլ փորուած է, հաւանաբար այն գուրբ՝ ուր վկայուհի Ժիւզիոյի մարմինը նետուեցաւ և ուր տակուին քաղաւթիւ հիւանդներ կը ներկայանան, հորին ջուրը խմելով բուժուած ստանալու: Շատ հաւանական է որ այս հրաշագործ ջուրին վերաբրուած յատկութիւնները աւելի հին եղած ըլլան, ինչպէս կը պատահի յաճախ, և ծնունդ տուած Վարք Սրբոցով մեզի փոխանցուած գրոյցնէն:

Պր. Cumont մեզի չափ լաւ գիտէ որ նման և թերեւ նուազ ողբերգական պարագաներու տակ նահատակուող սուրբերու գերեզմանները, գրեթէ բոլոր կրօններու մէջ, վերածուած են օրբավայրերու և ուխտավայրերու՝ որոնցմէ շատեր, հակառակ դարերու հալածանքներուն, կը շարունակեն մնալ բարեպաշտներու սիրելի ուխտավայրերը: Ու գուրբուսն առաջ և մեր Բրանելի սրբուհիներուն առաջին ծընբաղորդ ու երկրպագողը եղաւ ինքը, Ս. Գրիգոր, հազիւ վերապէս ելած, յօրինակ թագաւորին և նախարարներուն և մեծամեծ աւագանիին ու մինչև այսօր դեռ անոց զամբարանները յաւիտենական ուխտավայրերը կը մնան մերազգի հաւատացեալներուն:

Պր. Cumont ընդունելէ յետոյ որ Ժիւզիոյ և Ռուբինայի աւանդութիւնը քաղուած է փիւնիկեան Ադոնիսի հեթանոսական պաշտամունքի Սպանիա մուտքէն, ըստ իր մատնանշած ցուցմունքներուն, կը ջանայ իբր հետաւորութիւն եզրակացնել՝ որ աուրիական այս մեծ տօնը տեղի կ'ունենար ամբան կիսուն, Յունիսիմ կամ Յունիսիմ, նոյնիսկ աւելի ճշգրիտ թուականի մը ու կարելի է ընդունել գարնանային

կամ աշնանային տօնակատարութիւն մը: Կանխեցինք վերև մատնանշելու՝ որ Հոնիփոսիմանց և Գայիանեանց տօնակատարութիւնը վաղադոյն ժամանակներէ ի վեր և անշփոթ կերպով տեղի ունեցած է Յունիսի կիսուն, ընդհանրապէս, տօնը կապուած ըլլալով, ինչպէս յարակից տէրունի կամ սրբոց բոլոր տօները, Զատիկ տօնին հետ՝ որ շարժական է: Անտալուզեան վկայուհիներու տօնակատարութիւնը Սպանիոյ մէջ ընդունելով հանդիւրձ որ տեղ մը Յունիս 17ին և ուրիշ տեղեր ալ Յունիս 19ին կը կատարուի, քաջարձակապէս չի միտր ամրան մէջ կատարուած ըլլալէն շեղելէ, վասնզի մեր ազգային վկայուհիներու տօնակատարութիւնը կրնայ երկարիլ մինչև Յունիսի սկիզբը: Բայց այդ պարագային, ինչպէս իրաւամբ դիտել կուտայ Պր. Cumont, պէտք պիտի ըլլայ ընդունել որ այդ թուականը, Յունիս 17 կամ 19, իրենց նահատակութեան թուականը է, վասնզի երկուսն ալ իրենց կրած տանջանքներուն հետեանքով, յաջորդաբար նահատակուեցան և ոչ թէ միեկնոյն օրը, ինչ որ է պարագան մեր ազգային վկայուհիներուն համար: Եւ որովհետեւ սպանիական երկու սրբուհիներն ալ բանտին մէջ մեռած էին, իրենց ժահուան յշտասակի ճշգրիտ օրը ո՛չ մէկուն յատկացուած էր և ոչ ալ միւսին: Իրենց չարչարանքներուն ազոնական տօններուն զուգադիպելը դիպուածական պարագայ մը միայն նկատել, առանց նոյնիսկ մտաբերելու որ մեր սոյն տօները կանխող Անահիտեան հեթանոսական տօնակատարութիւնները կը զուգադիպէին ամբան կիսուն:

Պր. Cumont իր սոյն շատ չահեկան ուսումնասիրութեան նախաբան առաջին տողերուն մէջ հաւատ չ'ընծայեր սպանիական սոյն երկու կոյսերու նահատակութեան և ասոր կապուած պատմամեթերու վաւերականութեան և իբր քաջ պատմագէտ, առիթ կուտայ իրեն փիւնիկեան և կարթագինեան հեթանոսական Ադոնիսի տօնակատարութեանց մէջ մօտաւոր նմանութիւնը տեսնելու այս կոյսերու շուրջ շարահիւստուած դրուագին մէջ. վասնզի նոյն այդ յառաջաբան տողերուն մէջ կ'ըսէ. «Յիրաւի, Սպանիական Վարք Սրբոցի մէջ այս նահատակութիւններու աւանդութիւնը այնպէս

մը ալլափոխած է գէպքերը՝ որ կարելի չէ երբեք արժանահաւաս նկատել: Սպանիական ինչ ձեռագրերու համաձայն ժիւր դարուն Քամայո Սալազարի կողմած բնագիրը, ամենէն վաւերականը նկատուած է Սպանիոյ եկեղեցիէն ու սպանիացի բանասէր-ներէն:

Դժբախտաբար ես աչքի առջեւ չունիմ սպաներէն ձեռագիրներու այն հատորները՝ որոնք պիտի խօսէին Ժիւսդա և Ռուբինա կոյսերու նահատակութեան դրուագներուն վրայ, բայց իբր ոչ կանխակալ տեսու-թիւն կրնամ ընդունիլ որ անտալուզեան այս կոյսերու նահատակութեան պատմու-թիւնը, կոյսերու անուններով, իրենց զբաղուածներով, ձերբակալմամբ ու բանտարկութեան ու նահատակութեան յարակից բոլոր դրուագներով ու նահատակման թուա-կանով, իբր նախանիթ, որոշապէս քաղուած է հայկական բնագրէ և նոյնքան հաւանական կը նկատեմ որ Տոմինիկեան հայր Radericus Cerratinis ԺԳԻ դարուն Սպանիոյ մէջ երբ Քամայո Սալազարի բնագիրը հաւանուտեց, կամ այն է որ երկրորդ կամ երրորդ թաղակից չըլնաին տոմինիկեան կամ Փրանչիսկեան կրօնաւորի մը ձեռքով Կիլիկիայի արքունիքէն կամ գլխաւոր հայ-կական վանքերէն մէկէն գտածը Վարջ Սրբոց մը թարգմանելով համառօտեց և կամ Ունիքոններու ժամանակ Ը-Թ դա-րերուն Հայաստան քարոզութեան համար եկող տոմինիկեան վարդապետի մը հետա-քրքրութիւնը լարժող նոյն դարու հայկա-կան Յայրմաւուրքներէն քաղուած բնագրի մը հետեւողութեամբ կաղմուեցաւ Ժիւսդայի և Ռուբինայի նահատակութեանց պատմու-թիւնը՝ որ, ինչպէս տեսանք անառարկելի նախնութիւններ ունի մեր ազգային սրբու-նիքներու պատմութեան հետ: Որքան ու-րախ պիտի ըլլայ Պր. Franz Cumont երբ իր արձակուրդէն վերադարձին կարենամ այս նախնութիւնները աւելի ընդարձակօրէն պատմել իրեն:

ԱՐՏԱԽԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Վերջ)

ԲԵԹՂԵՀԷՄԻ ԱՅՐԸ ԵՒ Ս. ԾՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Տոմարական ճշգրտագոյն հաշիւներուն համաձայն, Ռիուսօի Ծնունդը պատահեցաւ Հռովմայ 749 թուականին, այսինքն՝ Մեծն Հերովդէս արքային մահէն տարի մը առաջ (750):

Դիոնիսիոս Կրտսերն էր որ, Զ. դարուն մէջ, քրիստոնէական թուականը տոմարական և աստղաբաշխական հաշիւներով գտաւ և հաստատեց: Ուրեմն՝ քրիստոնէա-կան ներկայ ընթացիկ թուականը Փրիստոսի Ծնունդէն կը սկսի:

Սակայն հետագային տոմարական հաշիւներով հաստատուած է որ, այս թուա-կանը սխալ հաշուուած է, վասնզի՝ մէջ-տեղ 4 տարիներու տարբերութիւն մը կայ, հետեւաբար բուն թուականները գտնելու համար, պէտք էր որ 4 տարի աւելցնել սովորական թուականին վրայ:

Հռովմէական տիբապետութեան շըը-լանին, Պաղեստին 4 նահանգներու կը բաժնուէր, մին՝ Յորդանան գետին արեւելե-ան ձողմը կը գտնուէր և Պէրէա (անգը) կը կոչուէր, իսկ միւս երեքը Յորդանան գետին արեւմտեան կողմը կը գտնուէին ու-րոնք էին հետեւեալները. ա) Կալիլիոյ նա-հանգը, բ) Սամարիոյ նահանգը և գ) Յու-դայի նահանգը:

Յուդայի նահանգը իրականութեան մէջ Յուդայականութեան բուն կեդրոնն էր: Յու-դայի նահանգին մայրաքաղաքն էր Երուսա-ղէմ որ «Խաղաղութեան քաղաք» կը նշա-նակէ: Հոն էր Հրէից Սրբութիւն Սրբոց նկատուած Տաճարը:

Պաղեստինի վերոյիշեալ 4 նահանգնե-րէն Պէրէան և Կալիլիան հեթանոսներէ կը բազկանային, Սամարիոյ մէջ Սամարա-ցիներ, իսկ Յուդայի նահանգին մէջ մեծ մասամբ հրեաներ կը բնակէին: Հռովմայե-ցիք, իրենց ենթակայ և հարկատու ժողո-վուրդներուն կրօնական բարքերը և ազ-գային սովորութիւնները կը յարգէին, պայ-մանաւ որ Հռովմի քաղաքական գործերուն միջամուտ չըլլային, և Հրեաներու մեծ քա-